

Юрій Савчук

Ротація сотенних прапорів Київського полку у другій половині XVIII ст.

У статті досліджуються формування та розвиток прапорничої традиції Київського реєстрового полку Гетьманату середини XVIII ст. Висвітлюється зв'язок ротації сотенних прапорів з реформою козацького прапоротворення, започаткованою гетьманом Кирилом Розумовським. Дане дослідження є завершальною публікацією циклу наукових розвідок щодо генези та реформування прапорничої традиції збройних сил Гетьманату другої половини XVIII ст.

Ключові слова: Гетьманат, реформа, прапор.

The article examines the formation and development of flag tradition of Kyiv regiment Hetmanate middle of the XVIII century. Highlights the connection rotation banners of this regiment with the reform of Cossack banners, carried hetman Kyryllo Rozumovsky. This study is the final publication of a series of scientific articles dealing with the genesis and reform of the armed forces flag tradition Hetmanate the second half of the XVIII century.

Keywords: Hetmanate, reform, flag, banner.

Дана стаття є завершальною у циклі публікацій, присвячених сотенним та полковим прапорам Гетьманату другої половини XVIII ст., виготовленим згідно з приписами гетьманського ордеру від 8 березня 1755 р.¹ Відтак дана розвідка наслідуює методологічні інструменти та формат попередніх досліджень.

¹ Див.: Савчук Ю. К вопросу о знаменной реформе К. Разумовского 1755–1764 гг. // Материалы VIII нумизматической конф. — М., 2000. — С. 217–219; Його ж. Фрагмент студій над прапорами Стародубського полку XVIII ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. — К., 2002. — Число 8–9. — Ч. 1. — С. 366–379; Його ж. З історії формування прапорових традицій Ніжинського полку (друга половина XVIII ст.) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. — К., 2004. — Число 11. — Ч. 1. — С. 54–98; Його ж. Сотенні прапори Чернігівського полку другої половини XVIII ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. — К., 2005. — Число 12. — Ч. 2. — С. 6–42; Його ж. Сотенні прапори Гадяцького полку другої половини XVIII ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та мето-

Київський полк виник під час Національної революції. Упродовж століття утримав безперервну традицію. У другій половині XVIII ст. за кількістю сотень — 11 — разом з Стародубським (11) та Прилуцьким (9) належав до трійки найменших. Насамкінець до складу полку входили Бобровицька, Бориспільська, Гоголівська, Київська, Кобизька (Кобижчанська), Козелецька, Мороська, Мринська, Носівська, Олишівська, Остерська сотні.

Точна дата впровадження у Київському полку нових сотенних прапорів згідно з березневим ордером 1755 р.² невідома. Сталося це не пізніше 1757 р. У документі від 23 січня 1758 р. з проханням полкової старшини про виділення коштів на виготовлення кобизького (кобижчанського) сотенного прапора висловлена пропозиція зробити це «прикладом того як и в сотню Мринську»³. Скупа архівна згадка дозволяє стверджувати, що першість в оновленні сотенних прапорів полку за виявленими джерелами зберегла за собою Мринська сотня. У тексті також зазначалося, що вартість нової мринської корогви становила 12 рублів 68 і три чверті копійки. На жаль, наші знання про сотенний мринський прапор наразі цим обмежуються.

Дещо більше відомостей збереглося щодо прапорничої традиції Кобизької сотні. Головним і єдиним джерелом слугує вже цитована вище архівна справа, яка містить «покорное доношеніє» скероване до Генеральної військової канцелярії (далі — ГВК) київською полковою старшиною. Свої підписи під документом 23 січня 1758 р. у Козельці увічніли полкові обозний Олександр Солонина, суддя Зіновій Борсук та осавули Матвій Шум і Степан Барановський. Як велося у тогочасному справочинстві, звернення полкових достойників містило розлогий переказ клопотання нижчої інстанції. Саме цей фрагмент документа і складає найбільшу цікавість. Зокрема, у проханні

дики. — К., 2007. — Число 14. — С. 64–88; *Його ж.* Національний герб та формування прапорничої традиції в Україні-Гетьманщині (на матеріалах Лубенського полку XVIII ст.) // Україна крізь віки. — К., 2010. — С. 1073–1091; *Його ж.* Прапори Переяславського полку: реформування та розвиток традиції у другій половині XVIII ст. // Наукові записки з української історії: Зб. наук. ст. — Переяслав-Хмельницький, 2014. — Вип. 35. — С. 250–260; *Його ж.* Прапорнича традиція Прилуцького полку другої половини XVIII ст. // Наукові записки з української історії (переданий у друк); *Його ж.* Вексилологічний ескіз: прапорнича традиція Полтавського та Миргородського полків у середині XVIII ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. — К., 2015. — Вип. 26–27. — С. 151–157.

² Йдеться про ордер гетьмана Кирила Розумовського, який зобов'язував «сотенні знамена ежели их в которую сотню необходимо потребно будет, исправлять із сумми Скарбу войскового, издерживая на исправленіє оних знамен деньги без излишества и передачи, и на оних знаменах велеть с правой стороны быть гербу Нации, а з другой стороны той сотне, в которую оноє знамено исправляемо будет». (Див.: Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі — ЦДАК України). — Ф. 269. — Оп. 1. — Спр. 1723. — Арк. 1). Березневий ордер 1755 р. заклад основи масштабного реформування сотенних прапорів Гетьманату на уніфікованих засадах.

³ ЦДАК України. — Ф. 51. — Оп. 1. — Спр. 1824. — Арк. 2 зв.

кобизького сотника Симоновського знаходимо вкрай рідкісні відомості щодо віку старого сотенного прапора, виготовленого «при сотне Кобижской в прошедших еще годах, чему де будет до двадцаты годов»⁴. Також варті уваги нотатки з описом фізичного стану, функцій та мотивації оновлення прапора: «исправленное сотенное знамя от употребления в надлежащие стречи и другие церемонии, пришло вовся в ветхость, так что в случае кому либо, а **особливо з главного Генералетета чинения впредь стречи** і появиться стидно. А за издранием в лоскутки почитай вовся крайне не [...]; і просил о том в полковой киевской канцелярии рассмотрения и резолюции, і яко без сотенного знамени **поелику оное всегда, а паче при каком либо в поход и в другие места командирований**, і при случаючихся церемониях обойтись невозможно»⁵. Прохання сотника було надіслане 21 січня. То ж реакція полкової канцелярії, як бачимо вище, була оперативною. Ключовим питанням у задоволенні клопотання, зрозуміло, виявилось фінансове. Полкова канцелярія повідомляла ГВК, що грошей на виготовлення сотенного прапора у неї не має. Наявні тільки залишки комісарської суми. Однак розпорядитися ними самостійно полкова канцелярія «дерзости не приемлет», «того ради Вашей ясневелможности в Генеральную войсковую канцелярию полковая киевская канцелярия о вишеписаном представляя, покорнейше просит для исправления сотенного в сотне Кобыжской знамени примером того как и в сотню Моринскую отпустить с канцелярии Скарбу войскового дванадцать рублей шестдесят восемь и три чет копеек»⁶. ГВК визнала аргументи сотенної та полкової старшини слушними. Це стає очевидним з появою ордера ГВК до канцелярії Скарбу войскового. Текст ордера, відомий нам у чернетці, зазнав чималих ушкоджень. Однак із вцілілої частини документа зрозуміло, що до канцелярії Скарбу надійшло розпорядження «видать и записать в расход нарочно присланому козаку Сотне... Данилу Гуріну дванадцать [рублей] шестдесят восемь и три чети копеек из Скарбу»⁷. Як і у випадку з прапором Мринської сотні, інформація щодо нового сотенного прапора обмежується коштами, виділеними на справляння нового. На жаль, інші відомості щодо гатунку та кольору матерії, розмірів полотнища, зображень відсутні. Однак можемо висловити впевненість, що оновлювалися сотенні прапори Мринської та Кобизької сотень згідно з вимогами гетьманського ордера від 8 березня 1755 р. Дане судження оперте не тільки на висвітлений вище незаперечний факт централізованого фінансування, а й побічні докази, виявлені у кореспонденції київської полкової канцелярії з ГВК щодо виготовлення прапора Моровської сотні.

⁴ Там само. — Арк. 2.

⁵ Там само.

⁶ Там само. — Арк. 2 зв.

⁷ Там само. — Арк. 3 зв.

Головним аргументом необхідності справляння нового сотенного прапора у 1761 р. для моровської сотенної старшини було те, що «яко де в сотне моровской за *обикновеннога как в протчих сотнях сотенного знамя нет*, но хотя де и имеется ветхое китайки блакитной, исправленное в давних годах еще за умершого сотника моровского Зорича»⁸. Наведений вище витяг з листування сотенної і полкової старшини (відтворений у «покорному доношені» останньої до ГВК) є знаковим і наріжним для розуміння сутності загального процесу ротації сотенних прапорів не тільки у Київському полку, а й у Гетьманаті загалом. Він яскраво ілюструє не тільки масовість та масштаб, а й розкриває мотивацію сотенної старшини щодо оновлення сотенних прапорів. Судячи з усього, остання виразно усвідомлювала ідеологічне наповнення, особливі статус та роль прапорів нового взірця у порівнянні зі старими сотенними клейнодами. Серед кількох головних причин, які спонукали сотенну старшину порушити питання щодо необхідності пошиття нового прапора, було й те, що «оное против протчих сотенных знамен весьма неприличное»⁹. Наважимося твердити, що у цьому випадку радше йшлося не про фізичний стан старої відзнаки, а, передовсім, про зовнішню символічну виразність та репрезентативність нового клейнода. Переймалася сотенна старшина й неспроможністю старого прапора забезпечити зростаючі вимоги до представницьких функцій: «оное как к походу так и к пред будущей /: в случае следования какового генералетета и ибо другого високого лица:/ стречи негодятся»¹⁰.

Аби залагодити справу, полкова старшина вдалася до вже вивіреного способу: звернулася до ГВК з проханням про видачу коштів з Малоросійського скарбу: «и прошено тем доношением о выдачи на исправление нового знамя вместо ветхого в сотне моровской находячогось, з Скарбу войскового подлежащего числа денег, от полковой киевской канцелярия к Вашей ясневелможности представлени»¹¹. Запропонований механізм був звичний для полкового чиновництва і неодноразово апробований у Київському полку (Мринській і Кобизькій сотнях). То ж, задовольняючи клопотання сотенної старшини, полкові обозний О. Солонина, писар А. Миткевич та осавул М. Шум у зверненні, надісланому на ім'я гетьмана до ГВК 16 травня 1761р., не тільки домагаються («покорнейше просят») виділення необхідних коштів з Малоросійського скарбу, а й одразу визначають «нарочно посланного козака сотне Моровской Петра Дикуху»¹² виконавцем цього відповідального доручення. Оперативність та завидна бюрократична динаміка — поза сумнівом, позитивна грань перебігу подій у виготовленні

⁸ Там само. — Оп. 3. — Спр. 16932. — Арк. 2.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Там само. — Арк. 2 зв.

сотенного моровського прапора. Менш ніж за десять днів, 25 травня лист було отримано і зареєстровано для доповіді гетьману. Канцеляристи останнього не забарилися з відповіддю. Вже наступного дня — 26 травня — за велінням Кирила Розумовського до Генерального підскарб'я пана Гудовича було скеровано ордер, яким було наказано «отпустить» з Малоросійського скарбу «надлежащее число денег /: как на исправление и в протчие сотне **такових же знамен** опускано было :/ за роспискою нарочно присланного от той полковой кievской канцелярии для приему оних денег козака сотне моровской Петра Дикухи»¹³. Хоч у документі і не обумовлена величина виділених коштів, можемо висловити припущення, що вони були тотожними видаткам для справляння прапорів в інших сотнях полку — тобто 12 рублів 68 копійок¹⁴. Варіативне прочитання вислову «такових же знамен» зумовлює деяку двозначність тлумачення. З одного боку, аналогія може безпосередньо вказувати на тип прапорів — сотенні знамена, з іншого — наголошувати на певний усталений вигляд (згідно з приписами гетьманського ордеру 1755 р.). Одночасно з вказівкою підскарб'ю за розпорядженням гетьмана «о чем ко известие и в оную полковую кievскую канцелярию ордер наш послан»¹⁵. Все це зміцнює нашу впевненість у пошитті сотенного моровського прапора за гетьманськими вимогами.

Разом з тим аналіз виявлених джерел буде неповним без спроби встановити вік старого прапора. Важливе уточнення, що він був виготовлений у бутність сотником Зорича, визначає хронологічний коридор у десятку років. За даними дослідників, згаданий Зорич перебував на посаді моровського сотника не менше десяти років: з 1729 до 1739-го¹⁶. Прості підрахунки дозволяють встановити приблизний термін використання старої сотенної корогви. Остання перебувала у вжитку у межах від 22 до 32 років. Отриманий результат цілком корелюється з вище наведеними відомостями про використання старого сотенного прапора у Кобизькій сотні «до двадцятых годов». Набута важлива і рідкісна інформація значно розширює наші знання та уяву щодо тривалості використання сотенних прапорів у XVIII ст. загалом та Київському полку зокрема.

Наступне звернення з проханням про виділення коштів на справляння нового сотенного прапора з київської полкової канцелярії на ім'я гетьмана до ГVK надійшло два роки по тому: 5 квітня 1763 р. «Покорное доношение» з

¹³ Там само. — Арк. 3.

¹⁴ У жовтні 1760 р. гетьман видав спеціальний ордер, яким обмежував видатки на пошиття сотенних прапорів 12 рублями 68 копійками (Див.: ЦДІА України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 17991. — Арк. 2 зв.: «/: кроме что ордером Вашей ясневелможности “760” году октября 18 д состоявшимся, между протчим велено на исправление сотенных вновь знамен отпускать дванадцят рублей :/»).

¹⁵ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 16932. — Арк. 3.

¹⁶ *Кривошея В.В., Іржицький В.Ю.* Українська козацька старшина Київського полку // Гілея: науковий збірник. Історичні науки. — К., 2009. — Вип. 20. — С. 51.

клопотанням щодо оновлення прапора Бориспільської сотні у дещо видозміненому та розширеному складі підписали ті ж самі полкові достойники суддя Зіновій Борсук, писар Андрій Миткевич, осавул Матвій Шум та хорунжий Федір Шум. Як і у випадку з Кобизькою та Моровською сотнями, джерело з історії знамена Бориспільської сотні обмежене двома однотипними документами: згадуваним «покорним доношенням» та чернеткою ордеру (у даному випадку ГВК), надісланого до канцелярії Малоросійського скарбу. Структура обох документів є типовою для практики тогочасного справочинства й тотожною розглянутим вище.

Крихти наявного історичного матеріалу дозволяють бодай частково здійснити реконструкцію прапорничої традиції Бориспільської сотні. З переказу звернення бориспільського сотника Максима Афендика, вміщеного у «доношенні» полкової старшини до ГВК, довідуємося, що «имеючоеся де при сотенной борисполской канцелярії сотенное знаме в давних годах от козаков сотне Борисполской исправленное»¹⁷. Дані відомості цінні, щонайменше, двома тезами. Вони вказують на місце постійного зберігання чільного сотенного клейноду — у сотенній канцелярії — та спосіб його набуття. Тривалий час, з легкої руки дописувача «Киевской старины», джерелом видатків на виготовлення сотенних прапорів вважалися доходи з шинків та бражниць¹⁸. Однак поодинокий факт виготовлення таким способом сотенного значка в Орлянській сотні Полтавського полку, наведений у статті «Заметка о козацких знаменах», не знаходить свого широкого підтвердження ані у Київському, ані в інших полках Гетьманату. Причини оновлення прапора Бориспільської сотні були звичними для переважної більшості випадків: «нине крайне обетшало, и почти де все на дерах». Не став новизною і брак коштів на виготовлення нового прапора: «на место де коего вновь исправлять не с чего»¹⁹.

Відзначимо, що «покорное доношение» у справі бориспільського сотенного знамена примітне деякими узагальненнями. Документ допомагає простежити циркуляцію офіційного листування і на цій основі дійти багатьох важливих висновків щодо особливостей справочинства під час оновлення сотенних прапорів у Київському та інших полках Гетьманату. Зокрема, зі звернення полкової старшини довідуємося, що «до сего ж по представленим полковой здешней канцелярії на исправление в сотнях здешнего полку таковых знамен на место негодячихся и погорелих»²⁰ отпускаема була в пол-

¹⁷ ЦДІАК України. — Оп. 1. — Спр. 2545. — Арк. 2.

¹⁸ Заметка о козацких знаменах. К рисунку // Киевская старина. — 1890. — Т. XXXI. — С. 153–157.

¹⁹ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 1. — Спр. 2545. — Арк. 2.

²⁰ Згадка про погорілі сотенні прапори видається особливо важливою. У наведеному контексті вона не може бути випадковою. Припускаємо, що біда скоїлася з мринським сотенним прапором (щодо якого маємо обмаль інформації), чи якоїсь іншої сотні, архівні свідчення щодо якої або не дійшли до нас, або нам не пощастило їх виявити.

кову здешнюю канцелярию сумма по ордерам Вашей ясневелможности и Генеральной войсковой канцелярии з канцелярии Малороссійского скарбу»²¹.

З архівних матеріалів стає достеменно відомо, яким шляхом розгорталися події щодо виділення коштів для прапора Бориспільської сотні. Клопотання полкової старшини «о выдачи на исправление в сотню Борисполскую на место вишеписанного уже негодящегося другого нового знамя канцелярии Малороссійского скарбу надлежащего числа, примерно как и на исправление в других сотнях оных знамен выдавано, тоесть дванадцяти рублей и шестидесяти осьми копеек денег» надійшло до ГВК 9 квітня 1763 р., а вже наступного дня з ГВК до канцелярії Малоросійського скарбу було надіслано ордер, яким пропонувалося «на вишиозначенное ісправленіе в сотню Борисполскую на место обветшалого другого нового знамя отпустить з скарбу Малоросійского надлежащее число денег, какое пред сим по ордерам [ег]о сиятел: графа etc: и Генеральной канцелярии [на] [и]справление и в протчие сотне [та]ковых же знамен отпускано [...] за роспискою [нарочно присланого] [д]ля приему оных денег козака сотне Борисполской Василя Демянова, о сем известие и в пол: киев: крію чрез ордер предложено»²².

Ротація сотенних прапорів у Київському полку за виявленими документами тривала упродовж 1757–1763 рр. Нею було охоплено чотири сотні (Мринська, Кобизька (Кобижчанська) Моровська і Бориспільська) з одинадцяти, що становило 36%. Спільною для всіх сотень є вартість виготовлення прапорів — 12 рублів 68 копійок (у двох випадках додавалися три четверті копійки). Це була найнижча ціна, яка фігурувала під час виготовлення сотенних прапорів нового взірця. Колір та матерія сотенних прапорів конкретизується тільки в одному випадку: згадано старий китайчаний прапор блакитного кольору Моровської сотні. Опрацьовані архівні документи не проливають світло щодо розмірів прапорів. Натомість містять цінну інформацію щодо віку старих сотенних прапорів, які вимагали оновлення. Прапори у Кобизькій (Кобижчанській) та Моровській сотнях перебували на службі біля двадцяти років.

Щодо полкових прапорів Київського полку, то жодних відомостей щодо їхньої ротації не віднайдено.

²¹ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 1. — Спр. 2545. — Арк. 2.

²² Там само.